

**ВНЕСОК І. КРИП'ЯКЕВИЧА
В РОЗВИТОК ТЕОРЕТИЧНОГО ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ТА МЕТОДИКИ ІСТОРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ**

Мороз І. М.

ВСТУП

У роботі досліджується еволюція поглядів щодо основних питань теорії методики історичного джерелознавства на прикладі розгляду праць, у тому числі і рукописного лекційного матеріалу, авторства видатного українського історика та джерелознавця, послідовника київської історичної школи документалістики, одного з найяскравіших представників львівської історичної школи М. Грушевського – І. Крип'якевича (1886–1967).

Його заслугою перед вітчизняною історичною наукою є не лише введення до наукового обігу нового масиву джерел з історичного минулого. Вчений приділив значну увагу принципам теоретичним проблемам джерелознавства, насамперед дефініціям. Він постає як розробник основних понять і визначень джерелознавства, як-от «джерело», «джерелознавство», «метод», «методика», «методологія». Будучи прихильником поділу джерел на останки та традицію, він працював над вдосконаленням класифікаційних схем джерел. Джерела він класифікував за їх походженням та практичним використанням, значну увагу приділив типології письмових історичних джерел.

Характерною рисою наукового доробку вченого було поєднання теорії і практики джерелознавчого аналізу. Як позитивіст, І. Крип'якевич був переконаний у наявності спеціальної методики історичного дослідження. Науковець був визнаним фахівцем джерелознавчої критики, зокрема таких її аспектів, як визначення автентичності, автора, часу і місця виникнення джерела та достовірності джерельної інформації. І. Крип'якевич висвітлив такі важливі питання методики історичного, зокрема джерелознавчого, дослідження, як виписки з джерел, прочитання тексту, встановлення первісного тексту, його інтерпретація, дослідження автентичності, оригінальності, вірогідності джерел.

І. Крип'якевич як спеціаліст із теоретичного джерелознавства також займався розробкою етапів джерелознавчої критики. І хоча в

основу наукових праць історика з джерелознавства були покладені основні положення класичних підручників із методики та методології джерелознавчих студій Е. Бернгейма, Ш.-В. Ланглуа, Ш. Сеньобоса, О. Лаппо-Данилевського та ін., І. Крип'якевичу вдалось розвинути ідеї європейських та вітчизняних науковців та надати багато новаторських пропозицій. Теоретичні положення він зазвичай ілюструє прикладами з джерел української історії.

Загалом розвиток історичної науки вимагає врахування наукових здобутків вчених, імена яких були не так давно повернуті. До них можна частково зарахувати й І. Крип'якевича. Він незаслужено недооцінений як джерелознавець, що частково пояснюється і неактуалізованістю його доробку в цій царині.

Врахування наукових результатів львівського історика, його методичних порад слугує підготовці кваліфікованих фахівців-джерелознавців та істориків, активізує розв'язання теоретичних та прикладних проблем із наукових дисциплін джерелознавчого циклу.

1. Розробка І. Крип'якевичем теоретичних проблем джерелознавства

Джерелознавство вчений вважав допоміжною історичною дисципліною. Його бачення місця джерелознавства в системі допоміжних наук еволюціонувало. До кінця 1950-х рр. вчений не надавав йому першорядного значення в межах допоміжних дисциплін¹, а ставив на друге місце після архівознавства. Проте в 1960-х рр. він поміщає джерелознавство, основним завданням якого є розробка теорії і методики критичного вивчення історичних джерел, уже на перше місце в системі допоміжних (спеціальних) дисциплін. Раніше завданням джерелознавства він вважав підбір історичних джерел, їх класифікацію та критичний аналіз².

---

¹ Стенограма наради робітників відділу історії України Інституту суспільних наук з робітниками історичних кафедр Львівського університету з питання «Про стан і завдання розвитку допоміжних історичних дисциплін». 31 січня 1959 г. *Архів ІУ ім. І. Крип'якевича НАН України*. Оп. 1. № 301. Арк. 8; Рубльов О. З листування Івана Крип'якевича з київськими колегами (1958–1959) *Україна: культурна спадщина, нац. свідомість, державність*. Зб. наук. праць. Т. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві / Відп.ред. Я. Ісаєвич, упор. Ф. Стеблій (Далі – Іван Крип'якевич в родинній традиції...). Львів, 2001. С. 489.

² Стенограма наради робітників відділу історії України Інституту суспільних наук з робітниками історичних кафедр Львівського університету з питання «Про стан і завдання розвитку допоміжних історичних дисциплін». 31 січня 1959 г. *Архів ІУ ім. І. Крип'якевича НАН України*. Оп. 1. № 301. Арк. 8

В І. Крип'якевича був власний підхід до основної теоретичної проблеми джерелознавства – визначення *поняття* «історичне джерело». Ця дефініція в нього зазнає змін. «Жерела – матеріал, з якого історична наука черпає свої відомості», – писав він у січні 1918 р.³ У жовтні цього ж року вчений конкретизує це поняття: «Матеріал, з якого наша наука черпає пізнання, називається жерелами. Історичні жерела – в малій частині обсервації, в більшій же сліди історичних подій»⁴. Це визначення збігається з визначенням Е. Бернгейма: «Матеріал, з якого черпає відомості наша наука, називається джерелами»⁵. Відповідно, характеризуючи історичні джерела («документи»), Ш. Ланглуа і Ш. Сеньобос писали: «Документи – це сліди, залишені думками і діями колись проживаючих людей... ніщо не може замінити документів; нема їх нема й історії»⁶. У 1922 р. І. Крип'якевич джерела називає «матеріалами історії»⁷, а *джерелознавство* («жерелознавство») трактує як «пізнання тих первісних творів, які відносяться до історії, котрі звемо історичними джерелами»⁸.

У 1967 р. вчений дає остаточне визначення джерела: «Матеріал, на основі якого складаємо історію, – джерела. Історичне джерело – все те, з чого можемо добути відомості про минуле»⁹. А. Санцевич вважав занадто широким тлумачення І. Крип'якевичем цього поняття¹⁰, але саме це, на наш погляд, і нині, коли мають місце різні методологічні підходи до цього питання, дає змогу вважати визначення І. Крип'якевича таким, що не втратило свого значення.

Ідеї позитивізму справили суттєвий вплив на розвиток теорії та методики історичного джерелознавства наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., зокрема на розробку нових класифікацій джерел. І. Крип'якевич класифікації історичних джерел надавав важливого значення. Він дотримувався однієї з найстаріших класифікаційних

---

³ Крип'якевич І. Методика історії (Varia) до Хмельниччини. 27. І. 1918. *РА Крип'якевичів*. П. 168.

⁴ Крип'якевич І. Методика історії. Курс з вправами. 4. Х. 1918. *РА Крип'якевичів*. П. 149. Арк. 11.

⁵ Бернгейм Э. Введение в историческую науку. Санкт-Петербург, 1908. С. 65.

⁶ Ланглуа Ш., Сеньобос Ш. Введение в изучение истории. Санкт-Петербург, 1899. С. 13.

⁷ Крип'якевич І. Семінар. 30.І.1922. *РА Крип'якевичів*. П. 173. Арк. 1.

⁸ Там само.

⁹ Крип'якевич І. Нарис методики історичних досліджень (Далі – Нарис методики...) *Український історичний журнал*. (Далі – *УДЖ*) 1967. № 2. С. 100.

¹⁰ Санцевич А.В., Комаренко Н.В. Развитие исторической науки в Академии наук Украинской ССР. 1936–1986 р. Київ : Наук. думка, 1986. С. 116.

схем поділу джерел на останки і традиції. У плані-нотатці 1918 р. при збереженні груп «пам'ятники» та «традиція», з'являється формулювання «останки і остатки»¹¹.

Останками у 1918 р. І. Крип'якевич, подібно до своїх попередників – позитивістів, вважав «все те, що лишилося з подій минувшини»¹² і «образ тодішнього життя, минувшини»¹³. *Традиція*, на його думку, становила «те, що про ті події переказано пізніше»¹⁴. Як видно, вчений поділяє думку Е. Бернгейма, який називав традицію «переказами». Крім того, І. Крип'якевич у 1918 р. наголошує, що «останки перейшли до нас без всякого наміру давніх людей, щоби нам дати образ тодішнього життя»¹⁵. У курсі з методики, датованому 1922 р., історик конкретизує цю думку та називає останками «все те, що позістало з минувшини, без наміру тодішніх людей те переказати потомности»¹⁶. Натомість *традиція*, як писав він у 1922 р. – «се ті всі джерела, котрі переказано них нам із виразним наміром, щоби їх заховати»¹⁷, що підтверджував і у 1918 р. («се намір заховати пам'ять події, вона хоче прямо стати історичним матеріалом»)¹⁸.

У середині 1940-х рр. вчений поділяє історичні джерела на залишки і традиції¹⁹, вводячи поняття «залишків» замість «останків» з уточненням його змісту: «залишки – матеріал, який залишився прямо з минулого без суб'єктивного забарвлення»²⁰. Цей поділ у 1960-х рр., який І. Крип'якевич назвав поділом за походженням, набув у нього дещо іншого вигляду: а) залишки або останки; б) традиція (перекази)²¹.

Вчений був переконаний, що останки є прямими слідами чи відображенням подій, тому їх можна сприймати як достовірні свідчення минулого. Водночас традиція «не раз викидає се, що їй непотрібне чи невігідне, а доповняє прогалини своїми вигадками,

¹¹ Крип'якевич І. План. *РА Крип'якевичів*. П. 149. Арк. 1.

¹² Крип'якевич І. Методика історії. Курс з вправами. 4. X. 1918. *РА Крип'якевичів*. П. 149. Арк. 13.

¹³ Там само. Арк. 14.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Крип'якевич І. Семінар. 30.1.1922. *РА Крип'якевичів*. П. 173. Арк. 1.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Крип'якевич І. Методика історії. Курс з вправами. 4. X. 1918. *РА Крип'якевичів*. П. 149. Арк. 29.

¹⁹ Крип'якевич І. Аспірантура. Джерелознавство. 1945. *РА Крип'якевичів*. П. 173.

²⁰ Там само.

²¹ Крип'якевич І. Нарис методики... *ВІЖ*. 1967. № 2. С. 102.

прикрашує оповідання, надає йому тенденційне забарвлення», – писав він у 1918 р.²². Згодом, у 1922 р. вчений стверджував, що джерела традиції «завжди мають тенденційне забарвлення, намагаються впливати на людину в якомусь напрямі. Тому дослідник повинен розглядати їх особливо критично»²³.

Також історик показує різницю між останками та традицією, виходячи з такого параметру джерела, як суб'єктивність: «Останки позітали для нас без чужого освітлення, традиція в чужім освітленню»²⁴.

Слід зазначити, що вже в 1918 р. дослідник зробив спробу скласти класифікаційну схему історичних джерел, систематизувавши їх за основними ознаками. Зупиняючись на поділі історичних джерел, І. Крип'якевич деталізує поняття «останки», до яких зараховує 1) тілесні останки, 2) «продукти людської техніки і будови», пам'ятники з написами, знаряддя, зброю, одяг, монети, 3) актовий матеріал, 4) мову, 5) звичаї, обряди, свята, ігри, право.

Окрему увагу науковець приділяє *актам*. Загалом, як історик-документаліст, у науковому дослідженні він надавав перевагу саме актовим джерелам, вважаючи їх найдостовірнішими. У 1918 р. вчений здійснює спробу їх класифікації, поділяючи їх на законодавчі, адміністративні, судові, станові, приватні. Також він називає такі різновиди актового матеріалу, як дипломатичний, поділяючи їх на законодавчі, адміністративні, судові, станові, переписка, договори, протоколи козацьких рад, урядових з'їздів та церковних соборів, судові протоколи, гетьманські універсали, статистичні описи, «списи» податків, касові книги, церковні пом'яники, військові реєстри, списки урядовців, правителів («урядників»), акти «вищих і нижчих шкіл», дипломи (приватного характеру та публічно-правничого змісту – державні договори, конкордати).

Як і Е. Бернгейм²⁵, І. Крип'якевич зараховує до останків *мову*, що є, за його словами, вислідом історичного розвитку, в якому відбиваються погляди і враження, знання, вдача, взаємовідносини народів протягом століть. Саме тому важливу роль в історичному

---

²² Крип'якевич І. Методика історії. Курс з вправами. 4. Х. 1918. *РА Крип'якевичів*. П. 149. Арк. 29.

²³ Крип'якевич І. Нарис методики... *УДЖ*. 1967. № 2. С. 102.

²⁴ Крип'якевич І. Семінар. 30.1.1922. *РА Крип'якевичів*. П. 173. Арк. 1.

²⁵ Бернгейм Э. Введение в историческую науку. Санкт-Петербург, 1908. С. 88.

дослідженні вчений відводить етимології, яка, за його переконанням, дає «важні історичні причинки», бо з географічних назв можна робити висновок про їх творців, час виникнення і ставлення до історичних подій.

І. Крип'якевич, подібно до Е. Бернгейма²⁶, зараховує до останків *звичаї, обряди, свята, ігри, право, пережитки*, зазначаючи, що вони є предметом вивчення етнології, фольклористики, етнографії. При цьому вчений зауважує, що «останки того рода тяжки до студіювання, бо незакріплені в матеріялі як інші останки, а невлвовимі»²⁷. Зазначаючи романтичне переконання про велике значення останків цього виду, яке панувало раніше, він застерігає від їх переоцінювання як історичних джерел («тепер тільки для етнології»²⁸). На його думку, джерела цього типу дійшли до нас не в первісному, чистому вигляді, а з нашаруваннями, дещо модернізовані. Крім того, цей матеріал «не оглянений критично» і щодо нього ще не розроблені спеціальні методи.

Розкриваючи структуру останків, І. Крип'якевич порівняно з попередниками доповнює та уточнює деякі її елементи. Джерела цієї групи історик у 1922 р. поділяє на 3 підгрупи: 1) тілесні останки людей і тварин («звірят»); 2) результати людської праці («продукти, се всякі вироби людської руки»); 3) пережитки, або моральні останки²⁹.

Своєю чергою у другій підгрупі (продукти) І. Крип'якевич виокремлює а) монети, б) укріплення або городища, в) предмети домашнього господарства, г) печатки, ґ) написи, д) одяг. Третя підгрупа – пережитки, або моральні останки, – включає мову, звичаї, звичаєве право, вірування, обряди та усну словесність. У курсі 1922 р. особлива увага приділяється історико-філологічним дослідженням.

Як видно, у 1922 р. схема набуває більш структурованого вигляду та стає чіткішою, дещо змінюються формулювання та відбуваються деякі кардинальні переміщення. Так, мова з категорії самостійного виду історичних джерел групи останків (як це було у 1918 р.) переміщується до 3 підгрупи останків – пережитки, а акти взагалі переносяться до групи традицій.

---

²⁶ Там само. С. 89.

²⁷ Крип'якевич І. Методика історії. Курс з вправами. 4. Х. 1918. *РА Крип'якевичів*. П. 149. Арк. 23.

²⁸ Там само.

²⁹ Крип'якевич І. Семінар. 30.1.1922. *РА Крип'якевичів*. П. 173. Арк. 1.

Заслуговує на увагу поділ у 1918 р. вченим традиції на *усну, писемну («письменну») і образуву*³⁰. Джерела *усної традиції* історик поділяє на перекази, легенди, анекдоти, «летючі слова», «приповідки», пісні, насамперед історичні. Зупиняючись окремо на *історичних піснях* як джерелах усної традиції, автор курсу вбачав запоруку донесення ними докладного змісту давнього історичного переказу в поетичній («в'язаній») формі, яка, на відміну від звичайного оповідання, не дозволяє його легко змінювати. Проте в часи романтизму настільки перебільшувалось значення джерел усної традиції, що, як зазначав І. Крип'якевич, деколи здавалось, ніби пісні і перекази зможуть заступити літописи і акти. Як приклад він наводить працю М. Костомарова «Богдан Хмельницький», написану значною мірою на основі народних пісень. Водночас у джерелах цього типу, на думку І. Крип'якевича, залишились лише невеликі сліди давніх подій, їх опис переплутаний, характеристики історичних осіб неточні. В основу історичних досліджень, за переконанням вченого, необхідно покласти джерела «певніші». З джерел усної традиції він рекомендує використовувати лише ті факти, які можна підтвердити іншими джерелами.

Складниками джерел підгрупи *писемної традиції* І. Крип'якевич, як і Е. Бернгейм³¹, називає генеалогії, «записки незвичайних річей», літописи (княжих часів, литовські, козацькі), хроніки, аннали, діаріуші, біографії (напр. «життя святих»), історичні праці, мемуари, «летючі листки», часописи.

Третій вид традиції – *образову* – формують історичний живопис (зображення битв, портрети), топографічні карти, плани, історична скульптура.

У 1967 р. до традиції (переказів) вчений зараховував історичні написи, малюнки і скульптури, історичні поеми, генеалогічні таблиці, літописи, біографії, мемуари, не групуючи їх³².

У 1918 р. у тексті курсу *історичні пам'ятники*, до яких входять інскрипції – написи на надгробках, межових стовпах, монетах, а також монументальні пам'ятки – архітектурні споруди і скульптури, І. Крип'якевич називає перехідним родом джерел, адже їх можна розглядати як останки, що мають за мету зберегти («заховати»)

---

³⁰ Крип'якевич І. Методика історії. Курс з вправами. 4. Х. 1918. РА Крип'якевичів. П. 149. Арк. 29.

³¹ Бернгейм Э. Введение в историческую науку. Санкт-Петербург, 1908. С. 80–85.

³² Крип'якевич І. Нарис методики... ВІЖ. 1967. № 2. С. 102.

інформацію про події для вужчого чи ширшого гурту і мають характер незмінених слідів подій, одночасно як суб'єктивно забарвлену традицію³³.

Проте в плані до викладу методики історичних досліджень 1918 р., як видно, пам'ятники (написи, монументи, дипломи), І. Крип'якевич виділяє в окрему групу, наряду з останками та традицією (А. Останки, Б. Пам'ятники, В. Традиція (усна, писана, образова))³⁴. Можна сказати, що це його особистий внесок у розробку класифікації джерел.

У 1922 р., на відміну від 1918 р., історичні пам'ятники І. Крип'якевич зараховує до традиції як окрему галузь історичних джерел, в якій найбільш яскраво виражений намір «переказати минувшість». До них належать *архітектурні пам'ятки, написи, історичний живопис, герби, монети, географічні плани, карти, види*.

У 1922 р. І. Крип'якевич наводить інший поділ групи джерел традиції, а саме: історичні пісні, акти та історичні пам'ятники³⁵. Акти історик поділяє на 2 групи: публічні (урядові) та приватні. Своєю чергою в межах публічних актів він виокремлює: розпорядження законодавчих органів («розпорядження законодавчих тіл») (соймів, рад, соборів), які носять форму протоколів, або законів і інструкцій; *акти виконавчих органів* («виконуючих урядів»); *акти дипломатичні; економічні звіти* («звідомлення з економічного життя») (люстрації); *податкові «списи»; акти військові* (накази, універсали, військові реєстри); *акти судові* (суди гродський, земський, козацький, міський, духовний); *акти громадських інституцій* (братств, цехів, шкіл, церков). В той час як до приватних зараховує: а) кореспонденцію; б) приватні записки; в) «дипльоми».

Слід звернути увагу, що І. Крип'якевич, хоча і зараховує *історичну пісню* до джерел групи традицій, принагідно наголошує на її подвійній приналежності, зазначаючи, що вона «як галузь народної словесности, належить теж до останків»³⁶.

Специфікою курсу 1922 р. є виокремлення, окрім останків і традиції, третьої групи історичних джерел – *властива історія, давні історичні твори*. Структуру цього нового елементу формують

---

³³ Крип'якевич І. Методика історії. Курс з вправами. 4. Х. 1918. *РА Крип'якевичів*. П. 149. Арк. 25–26.

³⁴ Крип'якевич І. План. *РА Крип'якевичів*. П. 149.

³⁵ Крип'якевич І. Семінар. 30.1.1922. *РА Крип'якевичів*. П. 173. Арк. 7.

³⁶ Крип'якевич І. Семінар. 30.1.1922. *РА Крип'якевичів*. П. 173. Арк. 6.

1) генеалогії, 2) списки правителів, 3) літописи, 4) діярії (діаріуші, щоденники), 5) мемуари, 6) автобіографії і біографії, 7) «властива історія, 8) *silva rerum*, 9) часописи.

Особливістю т. зв. «властивої історії», або сучасною термінологією, – історичних праць – І. Крип'якевич вважає те, що вона «послугує не лиш пам'яттю»³⁷, як попередні писемні джерела, але й твориться, насамперед, на основі джерел, у т. ч. і вищезазначених.

Взагалі започаткований Й. Дройзеном, Е. Бернгеймом, Ш. Ланглуа і Ш. Сеньобосом розподіл на останки і традицію, який панував аж до 1960-х рр., не є оптимальним, спостерігається подвійна приналежність деяких видів (за І. Крип'якевичем – родів джерел), на що сам історик і звертає увагу. Розуміючи недосконалість класичної на той час класифікаційної схеми поділу, львівський історик її постійно видозмінює, вносить своє бачення.

Вчений здійснює також видову класифікацію історичних джерел, еволюцію якої спостерігаємо протягом 1930–1960-х рр. Відомості про підходи І. Крип'якевича до класифікації джерел дають лекції з курсу «Джерела до історії греко-католицьких парохій», який він читав у 1935 р.³⁸ Джерела вчений поділяв на усні, фігуральні і письмові. До усних він зараховував назви місцевостей (народні), мову, перекази, легенди, анекдоти, приповідки, поговірки. Щодо фігуральних джерел вчений вказував, що це «сліди життя в землі», зауважував, що вони можуть бути не лише «передісторичними», але й новішими. Це кахлі, господарські знаряддя, двері, замки, «різьби», «давні написи», гравюри, дереворити, фото, герби на печатках. Про писемні джерела вчений зазначав, що вони «обильні», і виділяв серед них акти.

У 1945 р. вчений продовжував удосконалювати класифікацію джерел³⁹. Не відмовляючись від традиційного поділу на залишки і традицію, вчений пропонує такий поділ за зверхньою формою: 1) «письменні» і друковані; 2) образіві; 3) речові і фігурально-документальні; 4) усні і побутові. Цікава деталізація цього поділу на прикладі джерел із Хмельниччини: І. Писемні і друковані джерела: 1) акти (універсали, інструкції, листи гетьмана, акти полковників,

---

³⁷ Там само. Арк. 11.

³⁸ «Протоколи викладів Др. І. Крип'якевича. Акад[емічний] рік 1934/1935» студента II року Володимира Скретеня «Джерела до історії греко-католицьких парохій в Галичині». РА Крип'якевичів. П. 172.

³⁹ Крип'якевич І. Аспірантура. Методика. 1945. РА Крип'якевичів. П. 173.

сотників, городових отаманів, реєстри війська, описи паланок), 2) договори (Зборівський, Білоцерківський, Переяславський), 3) приватні акти, описи маєтностей, 4) листування приватне (описи боїв, переговорів, політичних подій), 5) діарії, події з подорожей, мемуари, 6) літописи, 7) літературні пам'ятки, 8) друки різного змісту, 9) часописи; II. Образові: 1) написи (інскрипції), 2) малюнки (особливо історичного змісту), 3) портрети, 4) гравюри, літографії, 5) карти, плани; III. Речові та фігурально-монументальні джерела: 1) виробничі продукти (зброя, одяг), 2) монети і печатки, герби, 3) пам'ятники, скульптури, фігури надгробні, 4) будівлі, замки, 5) городища, замчища, могили, Січі, 6) садиби, села, міста; IV Усні і побутові: 1) перекази, анекдоти, легенди, приповідки, 2) історичні пісні і думи, 3) мова, 4) власні назви, пережитки, звичаї, міфологія.

У підбірці матеріалів «Джерелознавство»⁴⁰ для аспірантів Львівського університету І. Крип'якевич дещо розширив перелік писемних джерел, додавши до них такі джерела, як закони, реляції послів, родинні записи, історіографія, друки та листівки. До переліку речових джерел і фігуральних монументів вчений вніс такі джерела, як церкви, фортифікації, до побутових джерел – танець. У 1967 р. поділ джерел за видами, який вчений називав поділом для практичного користування, мав такий вигляд: 1) письмові, 2) речові, 3) усні й побутові.

Окрім праць методичного характеру, класифікація писемних джерел знайшла своє відображення в монографії «Джерела з історії Галичини періоду феодалізму (до 1772 р.)»⁴¹. У зазначеній праці вчений поділяє письмові джерела на два роди: документи та розповідні (нарративні) пам'ятки. До документів І. Крип'якевич зараховував грамоти, привілеї, адміністративні та військові накази, інвентарі маєтків, люстрації і ревізії земель, податкові і торгові реєстри, судові рішення, ухвали сеймиків, устави і книги цехів, церковні документи, книги братств і шкіл, матеріали до історії мистецтва, приватні листи. До розповідних джерел вчений зараховував літописи, хроніки, щоденники, мемуари⁴².

Слід зазначити, що в 1960-х рр. І. Крип'якевич вдосконалив класифікацію писемних джерел, які поділяв на чотири групи: акти, листи, мемуари й літописи, пам'ятки літератури. Особливу увагу

⁴⁰ Крип'якевич І. Аспірантура. Джерелознавство. 1945. *РА Крип'якевичів*. П. 173.

⁴¹ Крип'якевич І. Джерела з історії Галичини періоду феодалізму (до 1772 р.). Огляд публікацій. К.: В-во АН УРСР, 1962. 83 с.

⁴² Там само. С. 3–4.

вчений приділив актам, які вважав основними джерелами періоду середньовіччя, поділяючи їх своєю чергою на акти державного характеру і акти місцевого значення.

2. Методика історичного дослідження в науковому доробку І. Крип'якевича

Перші практичні навички роботи над історичним джерелом І. Крип'якевич отримав у стінах університету під керівництвом визнаного джерелознавця М. Грушевського. Знаменитий семінар професора був справжньою творчою лабораторією історичного досліду. Проте «хвилю семінара Грушевського, – як зазначав пізніше І. Крип'якевич, – було те, що він не розробляв теорії методології і кожний молодий дослідник працював як сам собі умів порадити»⁴³. Разом із тим він був глибоко переконаний, що вивчення творів видатних істориків є одним із шляхів «у практиці пізнати методи, якими вони досягають високого рівня своїх історичних праць»⁴⁴.

Інший учень М. Грушевського, друг І. Крип'якевича – І. Кревецький – писав, що в особі М. Грушевського українська університетська молодь Галичини мала «знаменитого практичного інструктора по методології, а його наукові праці та роботи його старших учнів були тими підручниками, з яких молода генерація українських істориків у Галичині присвоювала собі практичним способом наукові методи автора історії України-Руси...»⁴⁵. Методологічна позиція І. Крип'якевича визначилась ще в роки його наукової молодості. Він був переконаним прихильником німецької школи неопозитивізму, зокрема поглядів Е. Бернгейма, а також цінував методологічні праці французьких позитивістів Ш. Ланглау і Ш. Сеньобоса.

Усе життя І. Крип'якевича приваблювала методика історичного дослідження. Це підтверджує і його викладацька діяльність: підготовка лекційного курсу для університету у Кам'янець-Подільському, читання курсу методики історичних дослідів у Львівському таємному університеті, семінар «Досліди над історією греко-католицьких парафій в Галичині» в Богословській

---

⁴³ Крип'якевич І. Спогади (Автобіографія) *Іван Крип'якевич у родинній традиції...* С. 89.

⁴⁴ Крип'якевич І. Нарис методики... *УДЖ*. 1967. № 2. С. 100.

⁴⁵ Кревецький І. П'ятнадцять літ існування «Записок Наукового Товариства ім. Шевченка» *Літературно-науковий вістник*. 1907. Т.40. Кн. 10. С. 79.

академії у Львові, пізніше спеціальні заняття з методології історії для аспірантів Львівського університету ім. Івана Франка, консультації для молодих наукових співробітників в Інституті суспільних наук. Погляди на методіку і її завдання І. Крип'якевич виклав у праці «Нарис методіки історичних досліджень» (1967).

Ще молодим дослідником І. Крип'якевич відчув неповну розробленість української методіки історії. Він зазначав, що «не маємо у нас добрих взірців методичних студій», що в Україні ще «не витворилась добра школа методичної науки»⁴⁶.

І. Крип'якевич обстоює право на існування спеціальної методіки історичних досліджень і критикує твердження, що метод – «се ніщо інше, як пристосування здорового розуму до якоїсь науки і її завдань»⁴⁷. Вчений заперечував думку: «Хто має ясний погляд на річ, той зуміє дослідити історичний матеріал і без ніяких штучних правил»⁴⁸. Також історик звертає увагу «на важну метод. різницю між історією і природничими науками»⁴⁹.

Мету занять із методіки вчений розкрив у курсі лекцій, датованому 4 жовтня 1918 р., що був призначений для викладання в новоствореному Кам'янець-Подільському університеті: «Мета от сих лекцій і вправ буде з початку ввести Вас у методи історичної праці, пізнати способи, якими ми історики добуваємо нашу правду, приглянутися великому верстатові історичної науки і навчитися орудувати відповідними знарядями»⁵⁰. Вчений вважав, що, лише оволодівши методікою історичного досліду, можна виробити самостійний погляд на минуле.

Слідуючи за представниками позитивістської історіософії, насамперед Е. Бернгеймом, Ш. Ланглуа та Ш. Сеньобосом, І. Крип'якевич був переконаним джерелознавцем-документалістом і найважливішим завданням вважав розроблення теоретичних проблем джерелознавства, методологічних засад історичного дослідження, методів пошуку, опрацювання історичних джерел і одержання достовірної інформації про події, явища, історичні процеси.

---

⁴⁶ Крип'якевич І. Методіка історії. Курс з вправами. 4. Х. 1918. *РА Крип'якевичів*. П. 149. Арк. 7.

⁴⁷ Там само. Арк. 5.

⁴⁸ Там само.

⁴⁹ Там само. Арк. 11.

⁵⁰ Там само. Арк. 2.

Методом І. Крип'якевич вважав «спосіб, яким із матеріалу якої-небудь науки добуваємо знання»⁵¹. *Методологію* визначав як науку «про метод, загальний виклад про поняття і єство методу якоїсь науки»⁵². *Методика* в його баченні – це «приложена методологія», «збір поодиноких методичних засад»⁵³.

Методика історичного дослідження в І. Крип'якевича органічно пов'язана з джерелознавством. Адже саме в джерелах міститься фактична основа історичного дослідження. Джерелознавство є складовою частиною методики історичного дослідіду і розробляє систему класифікації, пошуку, відбору, критики джерел, що становить напрями роботи історика-дослідника.

Як свідчить аналіз теоретичних курсів та розроблених вченим семінарів (1918, 1922), він тривалий час дотримувався класичного поділу критики історичних джерел на два етапи: **зовнішня** та **внутрішня критика**. Зовнішня («зверхня») критика, на його думку, має ствердити «чи якесь жерело можна допустити як свідоцтво», внутрішня критика визначає, «яку вартість і вагу має се свідоцтво, які факти можна з нього добути»⁵⁴.

Вчений не змінив свого ставлення стосовно змісту і завдань внутрішньої і зовнішньої критики історичних джерел до кінця свого життя, проте його підходи щодо визначення їх місця в історичному дослідженні, на нашу думку, помітно змінилися. У лекційних курсах і розробках семінарів вченого 1918–1922 рр. поділ джерелознавчої критики на зовнішню і внутрішню був домінуючим, становив стрижень історичного дослідження, а сам історик намагався чітко розмежувати завдання кожного з етапів. У нотатках курсу «Методика історичного дослідіду» (1945) вчений робить помітки «зовнішня критика» (в дужках) на етапі оцінки автентичності джерела, а «внутрішня» – при оцінці його «правдомовності»⁵⁵. У «Нарисі методики історичних досліджень» (1967) зовнішня критика згадується принагідно в підрозділі «Дослідження автентичності джерела. Фальсифікат» як «частина методики, яка займається дослідженням автентичності джерел», а внутрішня критика – як така, що займається дослідженням

---

⁵¹ Там само. Арк. 3

⁵² Там само.

⁵³ Там само.

⁵⁴ Крип'якевич І. Матеріали до методики. 1918. *РА Крип'якевичів*. П. 168. Арк. 53 б.

⁵⁵ Крип'якевич І. Аспірантура. Методика. 1945. *РА Крип'якевичів*. П. 173.

вірогідності джерел (підрозділ «Дослідження вірогідності джерел»)⁵⁶.

Як свідчить структура «Нарису методики історичних досліджень», основними етапами джерелознавчого дослідження І. Крип'якевич у другій половині 1960-х рр. вважав аналіз джерел (розділ II) і синтез джерельних даних (розділ III)⁵⁷. Можна здогадуватись, що вчений не міг залишатись осторонь чергової дискусії в джерелознавстві, яка відбувалась на початку 1960-х рр., зайнявши новаторську на той час позицію щодо етапів джерелознавчої критики. Як науковець, що відрізнявся виваженістю своїх висновків, І. Крип'якевич не припускався крайнощів у цій дискусії, а, віддаючи належне старому традиційному поділу джерелознавчої критики на зовнішню і внутрішню, вважав доцільним її новий поділ. Привертає увагу той факт, що в поданому ним короткому списку літератури з історичної методики наводиться праця С. Биковського «Методика исторического исследования» (1931), який першим запропонував поділяти джерелознавчу критику на аналітичну і синтетичну.

Спробуємо простежити ставлення І. Крип'якевича до одного з найважливіших питань теоретичного джерелознавства – критики історичних джерел – у 1960-х рр. По-перше, слід зазначити, що І. Крип'якевич у своєму «Нарисі з методики історичних досліджень» не вживає самого поняття «джерелознавча критика», хоча розглядає її основні завдання як етапи цілісного процесу історичного дослідження. По-друге, другий розділ праці («Аналіз джерел») дійсно включив у себе всі етапи опрацювання історичних джерел із метою доведення їх автентичності та достовірності інформації, яку вони репрезентують. Проте наступний розділ («Синтез джерельних даних») є логічним продовженням попереднього, завдання синтезу органічно пов'язані з результатами джерелознавчого аналізу і полягають у синтезі та узагальненні отриманих джерельних відомостей. На нашу думку, джерелознавчий процес, за І. Крип'якевичем, не переривається, тобто вчений не заперечував здатності джерелознавства до синтезу.

Не можна закинути вченому, що він має на увазі синтез даних одного джерела, адже, за його словами, «синтез в історичній науці полягає в тому, щоб дані, добуті дослідженням, впорядкувати за

---

⁵⁶ Крип'якевич І. Нарис методики... *ВІЖ*. 1967. № 8. С. 113.

⁵⁷ Крип'якевич І. Нарис методики... *ВІЖ*. 1967. № 8. С. 100.

якоюсь системою, зв'язати їх з іншими відомими фактами...»⁵⁸ (як видно, цей процес передбачає навіть вихід за рамки цього дослідження). І вже зовсім розсіює сумніви щодо розуміння синтезу як дослідження окремого джерела така фраза вченого: «З окремих свідчень, розсіяних у джерелах (підкреслено мною – *I.M.*), дослідник намагається реконструювати розвиток подій»⁵⁹. Друга половина цієї фрази свідчить, що синтез джерельних даних не є теоретико-джерелознавчим завданням, а конкретним етапом дослідницької роботи з метою практичного використання її результатів. «З різноманітних джерельних відомостей творимо образ минулого», – писав І. Крип'якевич⁶⁰. Більше того, вчений на конкретних прикладах з історії України показує важливість встановлення зв'язків між фактами, в першу чергу, причинно-наслідкових, зупиняється на особливостях цього процесу, який починається зі складання зв'язків між окремими явищами і фактами, йде до встановлення «взаємовідносин ширших груп подій» і завершується досягненням цілісності дослідження. Отже, можна стверджувати, що І. Крип'якевич підійшов впритул до розуміння нових етапів наукової критики джерел.

Можна спостерігати еволюцію підходів вченого до схем опрацювання історичних джерел. Джерелознавчій критиці («розсліду джерел») приділяється значна увага в курсі лекцій, датованому січнем 1918 р. Саме вона, на його думку, проводить огляд і очищення джерел із метою доведення їх достовірності. І. Крип'якевич поділяє критику на зверхню (зовнішню) і внутрішню, як і його попередники⁶¹. У 1918 р. оцінка (критика) джерел, за І. Крип'якевичем, передбачала дослідження: 1) «повстання» джерела (означення часу, місця «повстання» і автора); 2) «удержання» і несфальшованість тексту; 3) «усталення» тексту (рецензія); 4) встановлення достовірності⁶². Починаючи із середини 1940-х рр., вчений виділяє в окремий цикл опрацювання джерел, детально окреслюючи його етапи: 1) «відчитання» оригінального акту («відпис», транскрипція, опис акту, «приготовлення» едиції); 2) зрозуміння тексту: мовне і речове,

---

⁵⁸ Крип'якевич І. Нарис методики... *УДЖ*. 1967. № 10. С. 94.

⁵⁹ Крип'якевич І. Нарис методики... *УДЖ*. 1967. № 10. С. 95.

⁶⁰ Там само.

⁶¹ Ланглуа Ш., Сеньобос Ш. Введение в изучение истории. Спб., 1899. С. 51, Бернгейм Э. Введение в историческую науку. Санкт-Петербург, 1908. С. 96.

⁶² Крип'якевич І. Матеріали до методики. 1918. *РА Крип'якевичів*. П. 168.

коментарі, інтерпретація змісту, регест, публікація з коментарями і вступом; 3) реконструкція тексту з двох і більше копій, виправлення помилок; 4) виявлення фальсифікатів; 5) дослідження походження джерела (час, місце, автор); 6) дослідження оригінальних і похідних джерел; 7) інтерпретація змісту; 8) віродостойність джерела (джерела з правдивою інформацією, з помилковою, тенденційні і брехливі); 9) усталення фактів (вибір і впорядкування матеріалу); 10) комбінація фактів; 11) виклад; 12) публікація⁶³

Другий розділ курсу, датованого 1922 р., присвячений критиці джерел. У ньому наведені етапи джерельної праці: 1. Збір джерельного матеріалу («зібрання джерел»); 2. Критика джерел; 3. Синтеза джерел; 4. Спосіб зображення⁶⁴.

У розробці семінару IV, який він проводив для аспірантів Львівського державного університету у 1945–1946 рр.⁶⁵, І. Крип'якевич конкретизує цей цикл роботи, називаючи його «оброблення матеріалу» і визначаючи такі його етапи: 1) відчитання, 2) зрозуміння, 3) аналіз змісту, 4) інтерпретація, 5) усталення даних, 6) питання віродостойності. Крім аналітичних завдань, вчений виділив як окремий етап синтез джерельних даних, що своєю чергою передбачає: 1) упорядкування матеріалу (хронологічне, територіальне, речове); 2) комбінацію фактів: а) з джерел, б) з історіографії; 3) виклад; 4) публікацію⁶⁶. У контексті семінару «Джерела (з матеріалів Хмельниччини)» цикл завдань щодо опрацювання джерел одержав назву «Обробка і оцінка» і передбачав такі етапи: 1) відчитання; зрозуміння тексту (інтерпретація); 2) оцінка автентичності, якою займається зовнішня критика; 3) оцінка правдомовності (віродостойність, встановленням якої займається внутрішня критика); 4) усталення фактів⁶⁷.

У своїй узагальнюючій праці «Нарис методики історичних досліджень» (1967) І. Крип'якевич запропонував проводити обробку джерел за такими етапами: 1) прочитання тексту; 2) встановлення первісного тексту; 3) інтерпретація тексту; 4) дослідження автентичності джерела; 5) дослідження недатованих джерел; 6) дослідження оригінальності джерел; 7) дослідження

---

⁶³ Крип'якевич І. Аспірантура. Методика. 1945. *РА Крип'якевичів*. П. 173.

⁶⁴ Крип'якевич І. Семінар. 30.1.1922. *РА Крип'якевичів*. П. 173.

⁶⁵ Крип'якевич І. Аспірантура. Методика. 1945. *РА Крип'якевичів*. П. 173.

⁶⁶ Крип'якевич І. Аспірантура. Методика. 1945. *РА Крип'якевичів*. П. 173.

Семінар IV.

⁶⁷ Крип'якевич І. З матеріалів Хмельниччини. *РА Крип'якевичів*. П. 173.

вірогідності джерельних даних⁶⁸. І хоча пропонувались різні схеми опрацювання джерел, основні їх етапи вписуються в канву внутрішньої і зовнішньої критики.

І. Крип'якевич стверджує, що «зверхна» або «зовнішня» критика досліджує правдивість джерела з огляду на його відповідність зовнішньої форми іншим документам того ж часу, правдивість яких доведена, досліджує документи з боку паперу, з боку письма, печаток, зовнішніх ознак, стилізації і т. д. та має ствердити, «чи якийсь жерело можна допустити як свідощтво»⁶⁹. Отже, як і Е. Бернгейм, І. Крип'якевич зазначав, що зверхня (зовнішня) критика має на меті відтворити первісний текст джерела, перевірити його достовірність.

Цікавим у курсі лекцій із методики, датованому січнем 1918 р., є визначення і детальний розбір *ерудиції* як першої частини зверхньої критики джерела. До її завдань І. Крип'якевич зараховує такі: «очищувати заховані, відкривати фальсифікати і помилки, переводити студії над часом, місцем повстання жерела і автором, стверджувати чи жерело оригінальне, чи залежне, вкінці публікувати жерела»⁷⁰. Як і Ш. Сеньобос та Ш. Ланглуа⁷¹, І. Крип'якевич наголошував, що головна «чеснота» ерудита – це терпеливість. Разом із тим І. Крип'якевич, як і свого часу Ш. Сеньобос та Ш. Ланглуа⁷², застерігав ерудитів від небезпеки замкнутися в галузі ерудиції, що загрожує дріб'язковістю праць.

Першочерговим завданням дослідника вчений вважав *прочитання тексту джерел*. Дослідження рукопису він радив починати з матеріалу, на якому він написаний. У процесі дослідження паперу вчений рекомендував скористатись методами паперознавства, прочитання тексту – методами палеографії. Для роботи з текстом, до якого немає в підручнику з палеографії необхідних пояснень, І. Крип'якевич пропонував скласти абетку з літер відчитаних слів і з її допомогою прочитати незрозумілі слова та вирази.

Вважаючи наступним завданням *переписання тексту*, вчений радив переписувати важкий текст у міру прочитання, залишаючи

---

⁶⁸ Крип'якевич І. Нарис методики... *УДЖ*. 1967. № 3. С. 113.

⁶⁹ Крип'якевич І. Матеріали до методики. 1918. *РА Крип'якевичів*. П.168. Арк. 52 б.

⁷⁰ Там само. Арк. 93.

⁷¹ Ланглуа Ш., Сеньобос Ш. Введение в изучение истории. Санкт-Петербург, 1899. С. 99.

⁷² Там само. С. 104.

вільні місця для непрочитаних фраз. Середньовічний текст він радив переписувати «фотографічним» способом, тобто залишати всі надрядкові та неживані тепер літери, скорочення й інші характерні риси давнього письма. Переписаний текст І. Крип'якевич вважав за доцільне готувати до наукового користування чи публікації. Вчений вказав різні способи *репродукції* тексту. Він зазначав, що механічна репродукція (за допомогою фотографії, літографії, гравюри та ін.) майже повністю замінює оригінальний текст та зауважив, що на практиці часто доводиться мати справу з репродукціями, виконаними письмом або друком. І. Крип'якевич зупиняється на трьох видах транскрипції (передачі письмом)⁷³.

Перший вид – передача тексту, яка всіма деталями наслідує графіку оригіналу, тобто зберігає давні літери, надрядкові скорочення, літери, уживані в значенні цифр, помилкові сполучення слів. Другий вид транскрипції вчений розглядає більш докладно: 1) збереження давніх кирилических літер, а також літери, що служили цифровими знаками; 2) включення надрядкових літер; 3) виправлення помилкових розділень і з'єднань; 4) написання великих і малих літер відповідно до сучасного правопису. Третій вид І. Крип'якевич характеризував як такий, що передає текст сучасним правописом, зберігаючи давні мову та вимову⁷⁴.

Важливим етапом дослідження джерела І. Крип'якевич вважав *встановлення первісного тексту*: виправлення очевидних похибок, розв'язання скорочень, розстановку розділових знаків, позначення прогалін у тексті, непевних місць⁷⁵. Він визначив три форми оригінальних текстів: чорновик, оригінал, автограф. Копії, як вказував вчений, можуть бути авторизовані, тобто складені на основі повноваження автора, або підтверджені якоюсь установою.

І. Крип'якевич підкреслював важливе значення для наукової роботи оригіналів джерел, написаних на матеріалі, характерному для цього часу, тогочасним письмом, із власноручними підписами, печаткою автора. Вчений зазначав особливу цінність автографа, який передає не тільки почерк автора, але й характерний для нього стиль, його думки і погляди. Оригіналом, на його думку, вважається і документ, не писаний рукою вказаного автора, але підписаний уповноваженою особою і скріплений печаткою.

---

⁷³ Крип'якевич І. Нарис методики... *УІЖ*. 1967. № 3. С. 114-115.

⁷⁴ Там само. С. 115.

⁷⁵ Крип'якевич І. Матеріали до методики. 1918. *РА Крип'якевичів*. П. 168.

Історик звернув увагу і на певне значення чернеткових матеріалів, які дають змогу простежити боротьбу думок з якогось питання в процесі підготовки документа (наприклад, документи з підготовки Березневих статей 1654 р.).

І. Крип'якевич зауважував, що копія не може повністю замінити оригінал з огляду на допущені в ній помилки (механічні або самовільні правки переписувачів), зміни, пропуски. Етап роботи над текстом джерела, під час якого здійснюється реконструкція первісного тексту, вчений називав *рецензією*.

І. Крип'якевич зазначав, що в разі наявності тільки однієї копії досліднику доведеться сприйняти текст у такому вигляді, який дає копія. Те саме стосується й копій, що збереглися у друку («Слово о полку Ігоревім»). Також І. Крип'якевич радив порівняти між собою усі відомі копії, розглянувши їх взаємозалежність. На основі аналізу змісту, окремих висловів, письма, помилок можна виділити копії, найближчі до первісного тексту, деколи можна визначити групи (класи, сім'ї) копій та їх спорідненість і впорядкувати їх у генеалогічне дерево⁷⁶.

Копію, яка має риси найбільшої вірогідності, І. Крип'якевич радив взяти за основу для реконструкції тексту. Ті частини тексту, які у всіх копіях ідентичні, на його думку, варто розглядати як первісний текст. Щодо різночитань, треба вирішити, який уривок найкраще відповідає змісту, мові, фразеології тексту. Таку копію слід взяти за основу, а інші варіанти – подати в примітках під текстом.

Вчений вказував, що в процесі встановлення тексту треба також провести його *транскрипцію*. Відтворюючи комбінований текст, редактор має право провести деякі зміни, зазначаючи втручання в текст. І. Крип'якевич посиляється на твердження Е. Бернгейма: «Вірна реконструкція оригінального тексту не має бути механічним повторенням, яке передавало б усі випадкові перекручення тексту на шляху від думки до письма, і від письма до копії або друку...»⁷⁷.

Наступним етапом роботи вчений вважав дослідження *автентичності джерел*, яким займається зовнішня критика. Констатуючи, що в історіографії минулого було багато підробок, фальсифікацій джерел, він наголошував, що тільки наукова критика сприяє правильній оцінці історичних джерел, усуненню підробок. І. Крип'якевич вказував, що автентичним можна вважати документ

---

⁷⁶ Крип'якевич І. Нарис методики... *УІЖ*. 1967. № 4. С. 108.

⁷⁷ Бернгейм Э. Введение в историческую науку. Санкт-Петербург, 1908. С. 416.

в оригіналі, написаний письмом того часу з незіпсованими печатками.

Вчений поділяв думку Ш. Сеньобоса⁷⁸, що коли джерело не є тим, за що воно себе видає, воно вважається фальсифікатом. Підроблювались зброя, художні вироби, монети, документи, мемуари, літописи, листи. Особливу увагу вчений звернув на підробку універсалів і листів Б. Хмельницького. Свого часу цій темі він присвятив окреме дослідження⁷⁹. І. Крип'якевич був переконаний, що літопис Самійла Величка містить підробки (т. зв. діарій Самійла Зорки). Серед фальсифікатів І. Крип'якевич назвав деякі документи на землеволодіння в актових книгах I пол. XIX ст., а також підробки в генеалогіях магнатських та шляхетських родів. Фальсифікати зустрічаються в літописах, серед літературних творів, народних пісень і дум. Вчений звертав увагу на наявність часткових фальсифікацій джерел, коли в автентичному документі дописувались деякі абзаци, речення або слова. Прикладами з курсу 1918 р. можна доповнити перелік фальсифікатів (т. зв. «збручанський ідол», інколи моці святих, історичні написи, церковні книги, біографії, портрети).

Вчений досить широко охарактеризував мотиви фальсифікації джерел: жадоба наживи, намір корисно продати сфальсифікований виріб, патріотизм, бажання прославити минуле своєї країни, прагнення письменницької слави, інтереси партії чи групи, помста щодо політичних противників, іноді жарт або спроба містифікації тощо, що в основному збігається з думкою Е. Бернгейма⁸⁰ та О. Лаппо-Данилевського⁸¹ з цього питання.

Характеризуючи метод дослідження непевних джерел, І. Крип'якевич вказував, що суть його полягає в порівнянні їх із джерелами, достовірність яких не викликає сумнівів (по суті, застосовуючи компаративний аналіз). Насамперед варто простежити відповідність зовнішнього вигляду непевного джерела автентичному, його форми, матеріалу, письма, мови, стилю, літературної побудови. Далі необхідно встановити, чи відповідає зміст документа відомим з інших джерел фактам, дослідити

---

⁷⁸ Сеньобос Ш., Ланглау Ш. Введение в изучение истории. Санкт-Петербург, 1899. С. 103.

⁷⁹ Крип'якевич І. Підробки документів Богдана Хмельницького *Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР*. 1960. № 3. С. 3–8.

⁸⁰ Бернгейм Э. Введение в историческую науку. Санкт-Петербург, 1908. С. 97–99.

⁸¹ Лаппо-Данилевский О. Методология истории. Санкт-Петербург, 1913. Вып. 2. С. 606–607.

підписи, печатки. Стосовно писемних джерел І. Крип'якевич зазначав, що досвідчені фальсифікатори можуть використати старовинний папір, підробити чорнило, підібрати почерк, проте ніколи не зможуть передати всіх тонкощів мови і фразеології того часу. Під час розгляду змісту сумнівного джерела потрібно враховувати, що підроблення найчастіше виявляються невідповідністю змісту джерела певній епосі, коли фальсифікатор вводить сучасні йому поняття і вислови. І. Крип'якевич радив з'ясовувати обставини та мотиви виникнення фальсифікату, його автора. Варто розрізняти безпосереднього виконавця фальсифікату від його замовників. Хоча фальсифікати не можуть бути матеріалом для дослідження, вони, як вважав І. Крип'якевич, мають значення для характеристики своєї епохи та своїх творців.

Наступним етапом аналізу історичних джерел вчений вважав *проведення атрибуції*, що включає визначення часу і місця їх виникнення та встановлення автора. У матеріалах до методики (1918) вчений називав їх першими серед завдань «зверхнього означення жерела».

Для визначення *часу походження* джерела І. Крип'якевич рекомендував насамперед порівняти його зовнішню форму і зміст з іншими точно датованими джерелами, дослідити папір, водяні знаки і письмо, друкарський шрифт. Далі слід дослідити мову джерела з позиції відповідності лексиці і фразеології певної епохи. Джерело можна датувати за згадками відомих подій, видатних осіб, прямих хронологічних вказівок типу «сьогодні», «за володіння князя...» та ін.

Як зазначав вчений, варто враховувати *місце*, де джерело виникло, що має неабияке значення для оцінки описуваних у ньому подій. Дані про місце створення джерела можна здобути, як вказує І. Крип'якевич, із місця його знахідки, змісту, мови, діалекту, водяних знаків паперу, палеографічних ознак.

Велику увагу вчений приділив *встановленню авторства*. Як і Е. Бернгейм⁸², він вважав, що коли автор відомий, слід зібрати його найдокладнішу біографію. Коли джерело знайдене в автографі, намагатись знайти автографічний твір цього ж автора з зазначеним іменем. Та найчастіше доводиться порівнювати мову, стиль, хід думок, світогляд автора з їх відповідниками з інших джерел, автори яких відомі. Зміст видає («зраджує»), за переконанням вченого,

---

⁸² Бернгейм Э. Введение в историческую науку. Санкт-Петербург, 1908. С. 62.

інтерес автора до висвітлюваних ним подій, симпатії до певних станів, а отже, і його приналежність до певних кіл. Принагідно І. Крип'якевич зауважував, що складність цієї роботи полягає в тому, що в давні часи плагіат був досить поширеним явищем, тому що не заборонявся законом. Інколи, як зазначав вчений, для встановлення авторства доводиться досліджувати криптоніми, монограми, акростиhi. І. Крип'якевич зауважував, що видатного письменника можна впізнати за індивідуальним стилем⁸³.

І. Крип'якевич, як і Е. Бернгейм⁸⁴, вважав окремим етапом джерелознавчих студій *встановлення оригінального та похідного від нього джерел* шляхом застосування порівняльного методу. У курсі лекцій, датованому січнем 1918 р., він акцентував увагу на тому, що первісними є, як правило, джерела групи останків (залишків), серед джерел традиції є багато неоригінальних. Вчений писав, що джерела, які розповідають про ту саму подію, в той самий спосіб, є «посвячені», тобто залежні одне від одного. При цьому він був переконаний у тому, що «залежне жерело все зраджується так, як учень, що відписав шкільну вправу від товариша: явні непорозуміння, фрази і погляди переписані механічно, без думки, невинуваті пропуски, або знов непотрібні додатки»⁸⁵.

І. Крип'якевич пропонував встановлювати *залежність* джерела від інших шляхом аналізу, а саме: поділу його на складові частини, які порівнюються з іншими джерелами. Насамперед, як вказував вчений, необхідно з'ясувати, чи ці джерела взагалі перебувають у внутрішніх зв'язках між собою, що можуть засвідчити подібні форма, вислови, однакові фрази. Вчений звернув увагу на деякі випадки, коли джерела за зовнішньою формою незалежні, а спорідненість їх помітна тільки у змісті: приділення уваги тим самим подіям, особам, зацікавленість однаковими другорядними справами, побічними деталями. Довівши спорідненість джерел загалом, історик має дослідити, котре з них є першоджерелом (протографом), а котре – похідним. Характеризуючи похідне жерело, І. Крип'якевич звернув увагу на наявність у ньому пропусків, помилково переписаних слів, непорозумінь, а також нових місць, «надто відшліфованих» слів, нової редакції тексту⁸⁶. Нерідко, як зауважував вчений, два джерела не є прямо залежні,

---

⁸³ Крип'якевич І. Нарис методики... *ВІЖ*. 1967. № 9. С. 131.

⁸⁴ Бернгейм Э. Введение в историческую науку. Санкт-Петербург, 1908. С. 105.

⁸⁵ Крип'якевич І. Матеріали до методики. 1918. *РА Крип'якевичів*. II. 168

⁸⁶ Крип'якевич І. Нарис методики... *ВІЖ*. 1967. № 9. С. 132.

а беруть відомості з третього. Трапляється перехрещення різних джерел.

Переходячи до розгляду внутрішньої критики, І. Крип'якевич у 1918 р. зазначає, що вона оцінює, «яку вартість і вагу має се свідоцтво, які факти можна з нього добути»⁸⁷. Адже можливі випадки існування джерела несфальшованого, проте з тенденційним змістом, навмисно частково чи цілком перекрученого. «Завданням сього рода критики є переконатись на підставі вже відомих даних оскільки нове джерело опираєся на правді, що в ньому тенденційне, та оскільки нових відомостей подає»⁸⁸.

Важливим етапом роботи історика («першою внутрішньо-критичною чинністю дослідника»⁸⁹) І. Крип'якевич вважав *розкриття змісту джерела*, тобто його *інтерпретацію*, яку в 1918 р. називав «зрозумінням», поділяючи його на зрозуміння тексту щодо мови та спеціальне зрозуміння. Першому виду він приділяв особливу увагу як визнаний спеціаліст щодо *мовного і речового* тлумачення тексту історичних джерел. *Спеціальне* зрозуміння джерела, як вказував І. Крип'якевич, має на меті встановити значення кожного слова в цьому місці та намір автора, що досягається порівнянням паралельних текстів. Історик застерігає від буквального сприйняття тексту.

Сам знавець багатьох мов, І. Крип'якевич пересвідчився, як важливо досліднику володіти мовами, діалектами. Він наполягав на необхідності ознайомлення з джерелом мовою оригіналу, враховуючи особливості лексики і граматики в досліджуваній період, зміни етимології слів⁹⁰. Головною умовою *речової інтерпретації* джерела І. Крип'якевич вважав ерудицію дослідника. Вчений наголошував на необхідності вловити справжню думку автора документа. Так, листи великого майстра тонкого дипломатичного стилю Б. Хмельницького до польського короля «писані зовнішньо покірливим тоном, але між рядками міститься часто гостре застереження, погроза, або іронія і насмішка»⁹¹. Головним недоліком інтерпретації І. Крип'якевич вважав підлаштування тексту джерел під свою думку⁹².

---

⁸⁷ Крип'якевич І. Матеріали до методики. 1918. *РА Крип'якевичів*. П.168. Арк. 53 б.

⁸⁸ Крип'якевич І. Семінар. 30.1.1922. *РА Крип'якевичів*. П. 173. Арк. 13.

⁸⁹ Там само. Арк 14.

⁹⁰ Крип'якевич І. Нарис методики... *УІЖ*. 1967. № 4. С. 122.

⁹¹ Там само. № 7. С. 122.

⁹² Там само.

Черговим етапом історичного дослідження І. Крип'якевич вважав дослідження *вірогідності джерела*, яким займається внутрішня критика. І. Крип'якевич застерігав від ототожнення автентичного джерела з достовірним, оскільки автентичне джерело може помилятися, передавати неправду. Працю історика в процесі дослідження вірогідності джерела І. Крип'якевич порівнює «із завданням судді, який на основі свідчень свідків має встановити справжній хід якоїсь події і повинен критично ставитись до цих свідчень»⁹³.

І. Крип'якевич зауважував, що цінність джерела залежить від його характеру, індивідуальності автора, впливу часу, місця створення, а також достовірності («певності») джерела. Визначаючи характер джерела, варто взяти до уваги, чи воно належить до групи залишків чи до групи традицій. В той час як джерела групи залишків (договори Олега, Ігоря і Святослава) є прямими слідами подій і, на думку І. Крип'якевича, засвідчують їх вже самим своїм існуванням, джерела групи традиції властиві суб'єктивні моменти, які варто виявити і критично дослідити. Суб'єктивний характер джерел традиції, як вважав вчений, залежить від «обсерваційного дару обсерватора», його інтелекту, допоміжних засобів («інструментів»), якими він користувався, а також від віддалення спостерігача від місця події, його приналежності до якоїсь партії, нарешті, від репродукції сприйнятого. Вчений вказував на можливу тенденційність літературних творів, актів політичних переговорів, навіть статистичних зведень, що зумовлює необхідність їх критичної оцінки.

Завершальною частиною роботи історика І. Крип'якевич вважав історичний синтез, який полягає в тому, що дані, добуті дослідженням, варто впорядковувати за певною системою, зв'язати їх з іншими фактами та включити в ширше коло історичних подій. Вчений називав три етапи історичного синтезу: 1) упорядкування матеріалів; 2) встановлення зв'язків між фактами; 3) виклад результатів праці.

Коли доведено непідробленість джерела і що можна довіряти наведеній у ньому інформації, тоді збираються факти і з джерел робляться виписки. Особливе значення мають поради вченого щодо *витягів (витисок)* із тексту архівних і опублікованих джерел. Як він зазначав, виписка має бути докладною, а дані, які вона містить, –

---

⁹³ Крип'якевич І. Нарис методики... *ВІЖ*. 1967. № 10. С. 94.

точними. Необхідно вказувати місцезнаходження, час створення джерела, з якого зроблена виписка.

Вчений детально зупинився на методах виписок: *зошитковому і картковому (лишковому)*. Характеризуючи зошитковий метод, він звернув увагу на способи групування виписок, що можуть розміщатись у хронологічному, алфавітному порядку або за змістом. Особливу увагу І. Крип'якевич приділив картковому (лишковому) методу, яким і сам користувався в роботі, тому поради були наслідком його практичного досвіду. Вчений пропонував оптимально зручний розмір карток ($\frac{1}{2}$ і $\frac{1}{4}$ аркуша). Поради надавались і щодо розміщення записів на картках (писати на одній стороні, зліва – головне, справа – «спеціальне»). При картковому, як і при зошитковому методі, він бачив доцільними три способи групування карток: 1) змістовий, 2) хронологічний, 3) алфавітний. Записи радив вести однією мовою.

Повертаючись до питання про виписки з джерел у 1967 р., вчений зауважив, що зошитава система при великих роботах неефективна, тому що є досить громіздкою. І. Крип'якевич, як і раніше, віддавав перевагу картковому методу і дав докладний опис його суті⁹⁴. У родинному архіві Крип'якевичів збереглися картки, складені самим вченим.

Першочерговим етапом на шляху синтезу джерельних матеріалів І. Крип'якевич вважав *впорядкування матеріалів* – систематизацію нагромаджених фактів відповідно до потреб теми. Тут найбільшу роль він відводив картковій системі, за якою матеріал, поділений на підтеми, розташовується згідно з остаточним планом праці. Називаючи три способи впорядкування історичних даних (хронологічний, топографічний та предметний), І. Крип'якевич надавав перевагу першому, тому що він передає історичний розвиток у послідовності і за часом.

Наступним етапом синтезу джерельних матеріалів вчений вважав *встановлення внутрішніх зв'язків між відомими фактами*. З окремих подій дослідник має реконструювати розвиток історичного процесу. Труднощі реконструкції минулого вчений вбачав у необхідності відшукати спільне між різними явищами. Так, між подіями, які збігаються хронологічно або територіально, треба на основі широкого знання фактів відкрити внутрішні зв'язки, що їх з'єднують. І. Крип'якевич наголошував, що в разі реконструкції

---

⁹⁴ Крип'якевич І. Нарис методики... *ВІЖ*. № 2. С. 105–106.

подій йдеться про встановлення причинно-наслідкових зв'язків між ними. Цей принцип, на думку вченого, не можна застосовувати у всіх випадках, але він часто показує, як одні факти впливають з інших. Обов'язок дослідника І. Крип'якевич вбачав у включенні окремих подій у загальний історичний процес цього періоду.

Вчений остерігав від спокуси екстраполяції на описувану епоху відносини сьогодення: «Наша творча уява, за допомогою якої реконструюємо історичний розвиток, має бути методично дисциплінована. Необхідно чітко відділяти факти певні, аргументовані джерелами, від наших здогадів»⁹⁵.

Історик підкреслював значну роль у дослідженні гіпотези, наукового припущення з метою пояснити якесь явище чи подію. Адже, користуючись «робочими гіпотезами», дослідник намагається встановити правдоподібний хід подій та їх взаємозв'язки.

Останнім етапом дослідницької роботи історика І. Крип'якевич вважав *письмовий виклад результатів* праці, завдання якого полягає в доведенні до загального відому змісту дослідження автора з усіма науковими доказами.

Першою умовою успішного викладу вчений вважав вдалий вибір матеріалів. Він рекомендував дослідникам провести старанний вибір між великою кількістю нагромаджених фактів»⁹⁶, що вимагає деякої самопожертви автора – особистої «чистки» своєї роботи. Він категорично відкидав перевантаження тексту цитатним матеріалом.

ВИСНОВКИ

Гарантією об'єктивності та достовірності наукового дослідження І. Крип'якевич, як і всі прихильники позитивістської парадигми, вважав історичне джерело. Першочергового значення в науковій роботі він надавав письмовим джерелам, зокрема архівним матеріалам.

І. Крип'якевич зробив вагомий внесок у розвиток практичного і теоретичного джерелознавства. Вченому належить велика заслуга у вивченні та систематизації документальних і наративних джерел. І. Крип'якевич виявив свій підхід щодо визначення історичного джерела, поділу джерел, джерелознавчої критики.

Важливим науковим досягненням І. Крип'якевича став його теоретичний і практичний доробок у галузі методики історичного

---

⁹⁵ Крип'якевич І. Нарис методики ... *УІЖ*. 1967. № 10. С. 96.

⁹⁶ Там само. С. 97.

дослідження. Розкривши значення і завдання історичної методики, вчений висвітлив основні її питання на основі глибокого знання і використання джерел з історії України. Методичні поради І. Крип'якевича щодо історичних досліджень і нині не втратили науково-практичного значення.

Вчений розкрив значення методу історичного дослідження та окреслив завдання історичної методики. І. Крип'якевич висвітлив такі важливі питання методики історичного дослідження, як класифікація джерел, внутрішня і зовнішня критика. Вчений розкрив питання про синтез зібраних даних. Він приділив увагу розподілу матеріалів, встановленню зв'язків між фактами, викладу результатів дослідження.

Істотним доповненням уявлення про теоретичний і практичний доробок І. Крип'якевича в галузі методики історичного дослідження, зокрема щодо деталізації його окремих аспектів, є матеріали його курсів і семінарів із цієї дисципліни.

АНОТАЦІЯ

Розвиток історичної науки неможливий без врахування наукових здобутків попередніх поколінь науковців. На основі комплексного аналізу джерелознавчої спадщини І. Крип'якевича розкрито його внесок у процес розвитку історичного джерелознавства. Доведено, що вчений займався розробкою проблем теоретичного і практичного джерелознавства. Йому належить велика заслуга у вивченні та систематизації всього комплексу історичних джерел, формуванні їх класифікаційних схем. Він займався розробкою методів дослідження і критичного аналізу історичних джерел. У розділі сконцентровано увагу на висвітленні ролі вченого в розробці дефініцій «історичне джерело», «метод історичного дослідження» «методика історії» та ін. Розкривши значення і завдання історичної методики, вчений висвітлив основні її питання на основі глибокого знання і використання джерел з історії України. Методичні поради І. Крип'якевича щодо історичних досліджень і нині не втратили науково-практичного значення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Крип'якевич І. Матеріали до методики. 1918. *РА Крип'якевичів* (Родинний архів Крип'якевичів). Папка (Далі – П.). 168. 100 арк.

2. Крип'якевич І. Методика історії (Varia) до Хмельниччини. 27. І. 1918. *РА Крип'якевичів*. П. 168.
3. Крип'якевич І. Методика історії. Курс з вправами. 4. Х. 1918. *РА Крип'якевичів*. П. 149. 53 арк.
4. Крип'якевич І. План. *РА Крип'якевичів*. П. 149. 1 арк.
5. Крип'якевич І. Семінар. 30.1.1922. *РА Крип'якевичів*. П. 173. 24 арк.
6. Крип'якевич І. Аспірантура. Джерелознавство. 1945. *РА Крип'якевичів*. П. 173.
7. Крип'якевич І. Аспірантура. Методика. 1945. *РА Крип'якевичів*. П. 173.
8. Крип'якевич І. З матеріалів Хмельниччини. *РА Крип'якевичів*. П. 173.
9. «Протоколи викладів Др. І. Крип'якевича. Акад[емічний] рік 1934/1935» студента II року Володимира Скретеня «Джерела до історії греко-католицьких парохій в Галичині». *РА Крип'якевичів*. П. 172.
10. Стенограма наради робітників відділу історії України Інституту суспільних наук з робітниками історичних кафедр Львівського університету з питання «Про стан і завдання розвитку допоміжних історичних дисциплін». 31 січня 1959 г. *Архів ІУ ім. І. Крип'якевича НАН України* (Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України). Оп. 1. № 301. 30 арк.
11. Бернгейм Э. Введение в историческую науку. Спб., 1908. 135 с.
12. Кревецький І. П'ятнадцять літ існування «Записок Наукового Товариства ім. Шевченка» *Літературно-науковий вісник*. 1907. Т.40. Кн. 10. С. 64–79.
13. Крип'якевич І. Джерела з історії Галичини періоду феодалізму (до 1772 р.). Огляд публікацій. Київ : В-во АН УРСР, 1962. 83 с.
14. Крип'якевич І. Нарис методики історичних досліджень *Український історичний журнал*. 1967. № 2. С. 100–105; № 3. С. 113–115; № 4. С. 106–108; № 7. С. 121–123; № 8. С. 113–116; № 9. С. 130–132; № 10. С. 94–97.
15. Крип'якевич І. Підробки документів Богдана Хмельницького *Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР*. 1960. № 3. С. 3–8.
16. Крип'якевич І. Спогади (Автобіографія) *Україна: культурна спадщина, нац. свідомість, державність*. Збірник наук. праць. Т. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві / Відп. ред.

Я. Ісаєвич, упор. Ф. Стеблій (Далі – *Іван Крип'якевич в родинній традиції...*). Львів, 2001. С. 77–140.

17. Ланглау Ш., Сеньобос Ш. Введение в изучение истории. Санкт-Петербург, 1899. 275 с.

18. Лаппо-Данилевский О. Методология истории. Санкт-Петербург, 1913. Вып. 2. 802 с.

19. Рубльов О. З листування Івана Крип'якевича з київськими колегами (1958–1959) *Іван Крип'якевич в родинній традиції...* С. 489.

20. Санцевич А.В., Комаренко Н.В. Развитие исторической науки в Академии наук Украинской ССР. 1936–1986 р. Київ : Наук. думка, 1986. 208 с.

Information about the author:

Moroz Inna Mykolaivna,

Candidate of Historical Sciences,

Associate Professor at the Department of History of World Ukrainians

Taras Shevchenko National University of Kyiv

94, Vasilkovska str., Kyiv, 03022, Ukraine